

Ivan Klinec: Transformácia: budovanie kapitalizmu alebo prechod k informačnej spoločnosti ?

Už ôsmy rok sme svedkami a zároveň priamymi účastníkmi pokusu o uskutočnenie riadenej zmeny ekonomického a spoločenského systému v krajinách strednej a východnej Európy. Pôvodný cieľ tejto riadenej zmeny, ktorý bol deklarovaný ako prechod na trhovú ekonomiku, sa časom zmenil a nadobudol stále silnejšie a silnejúce ideologické zafarbenie a stal sa z neho cieľ nový, ktorým je vybudovanie kapitalistickej spoločnosti. Uskutočňovaná riadená zmena spoločnosti býva často označovaná aj ako ekonomická reforma alebo ekonomická a spoločenská transformácia. Táto transformácia prebieha po vopred určenej a naprojektovanej trajektórii, ktorá má viesť k vybudovaniu spoločnosti s kapitalistickou ekonomikou založenou v maximálnej miere na súkromnom vlastníctve všetkého, čo sa v spoločnosti vlastníť dá. Zmena vlastníctva sa stala jediným oficiálne interpretovaným a akceptovaným determinantom ekonomického a spoločenského pohybu v krajinách, kde transformácia spoločnosti prebieha. Zmena vlastníctva sa zároveň stala jediným, základným a prioritným východiskom hospodárskej politiky v krajinách strednej a východnej Európy a výkonnosť a konkurencieschopnosť transformovanej ekonomiky má prísť akoby automaticky spolu so zmenou vlastníctva.

Realita je však iná a výsledky, ktoré sa takouto transformáciou dosiahli, sú vo väčšine krajín strednej a východnej Európy po ôsmich rokoch budovania kapitalizmu v ponímaní zmeny vlastníctva alarmujúce až hrozivé. Tieto výsledky ukazujú na skutočnosť, že spoločenský vývoj v týchto krajinách vo významnej a možno aj rozhodujúcej miere ovplyvňujú aj iné faktory ako zmena vlastníctva. Prudký a neustávajúci rozpad ekonomických a spoločenských štruktúr ako napr. kolaps ekonomiky v Bulharsku, prekvapivo rýchly koniec vykazovaného hospodárskeho zázraku v Čechách, rastúce ekonomické a následne aj spoločenské problémy v Rusku, Poľsku, Maďarsku i na Slovensku alebo kolaps spoločnosti v Albánsku a zároveň rýchly a čo do rozsahu neprirodzený rast tieňovej ekonomiky, ktorá

v niektorých krajinách pomaly, ale iste vytláča oficiálnu ekonomiku na druhé miesto a robí z nej svoj prívesok, ukazujú na neúspech pôvodného projektu riadenej zmeny ekonomických a spoločenských štruktúr v krajinách strednej a východnej Európy.

Tento neúspech vychádza z chybných východísk a nesprávnej interpretácie spoločenského a civilizačného pohybu a neustále sa zrýchľujúcich civilizačných zmien, ktorých sme svedkami na konci 20.storočia, ktoré nepochybne ovplyvnili zrušenie sa systému reálneho socializmu v krajinách strednej a východnej Európy, a ktoré pri hodnotení spoločenského vývoja a pri koncipovaní politiky v týchto krajinách nemožno ignorovať.

Dve interpretácie spoločenských zmien po roku 1989

Spoločenské zmeny, ktoré sa uskutočnili a uskutočňujú po roku 1989, možno interpretovať dvomi rôznymi spôsobmi:

- Prvou takouto interpretáciou, ktorá sa stala oficiálnou, a ktorá slúži ako východisko pri formulovaní vládnej politiky v transformujúcich sa krajinách, je interpretácia týchto zmien ako dôsledku víťazstva kapitalizmu nad socializmom v studenej vojne, z čoho je následne odvodzovaná nutnosť vybudovania kapitalizmu v krajinách, kde do roku 1989 bol socializmus.
- Druhou interpretáciou zmien po roku 1989 je ich interpretácia ako súčasti celosvetového zániku industriálnej spoločnosti a jej postupného nahradzovania spoločnosťou informačnou.

Prvá interpretácia spoločenského a civilizačného pohybu vo svete (ako definitívneho víťazstva kapitalizmu nad socializmom), je pozostatkom ideologického zápasu medzi kapitalizmom a socializmom, prebiehajúceho počas celého obdobia studenej vojny, ktorého hlavným sporom bolo, či spoločnosť a jej ekonomika má byť postavená na súkromnom alebo spoločenskom vlastníctve. Zrušenie sa systému socializmu je tu interpretované ako definitívne víťazstvo kapitalizmu nad socializmom a potvrdenie jedinej správnej cesty, budovania kapitalizmu. Táto interpretácia abstrahuje od civilizačného vývoja a civilizačných zmien, ktorých sme svedkami v súčasnej dobe. V skutočnosti však neexistuje jediný dôkaz, ktorý by potvrdzoval, že

socializmus sa zrútil, pretože ako industriálna spoločnosť prehral v súťaži s kapitalizmom ako industriálnou spoločnosťou, hoci práve takáto interpretácia slúži ako základ vytvárania politiky v bývalých socialistických krajinách.

Možno s veľkou pravdepodobnosťou tvrdiť, že celosvetový prechod k informačnej spoločnosti významne ovplyvnil zrútenie sa systému reálneho socializmu v krajinách strednej a východnej Európy a určujúcim faktorom jeho rozpadu bola strata konkurencieschopnosti jednotlivých ekonomík v dôsledku zastaralosti industriálnej technológie, na ktorej boli tieto ekonomiky postavené. Potvrzuje to do istej miery aj úspešnosť ekonomickej reformy v Číne, ktorej úspech je vo veľkej a možno povedať, že v rozhodujúcej miere determinovaný práve prechodom značnej časti čínskej ekonomiky na moderné informačné technológie a akceptovaním reality prebiehajúcej civilizačnej transformácie. Popredný americký futuroológ Alvin Toffler v súvislosti so zrútením sa systému reálneho socializmu v krajinách strednej a východnej Európy uvádza, že kapitalizmus a socializmus boli dvoma produktmi industriálnej spoločnosti a preto netreba strácať zo zreteľa historickú perspektívu a realitu zanikania industriálnej spoločnosti. Z tohoto pohľadu rozpad systému reálneho socializmu neznamená víťazstvo kapitalizmu a preto by nemal byť takto ani interpretovaný.

Vlastníctvo alebo technológia ?

Dve interpretácie spoločenských zmien a spoločenského a civilizačného pohybu po roku 1989 sú postavené na dvoch odlišných východiskách. Východiskom interpretácie definitívneho víťazstva kapitalizmu nad socializmom je vlastníctvo ako determinant spoločenského pohybu a taktiež jediný faktor efektívnosti resp. neefektívnosti ekonomiky alebo jej subjektov. Spoločnosť akoby bola vyňatá mimo civilizačný pohyb a vlastnícke formy sa stávajú nadradenými spoločenskej štruktúre a determinujú jej hodnotové orientácie. Čo je súkromné je potom výkonné, efektívne i etické, teda dobré, a čo súkromne nie je, je nevýkonné, neefektívne a neetické, a teda zlé a treba to transformovať na súkromné. Rastúca diverzita vlastníckych foriem vo vyspelých priemyselných krajinách najmä v USA a v Japonsku a vznik nových, netradičných vlastníckych foriem a vzťahov, akými sú napr. pulzujúce vlastníctvo v lokálnych i globálnych sieťach, vlastníctvo v komúnach a spoločenstvách komunitného typu alebo transnárodné vlastníctvo nadnárodných korporácií ukazujú

na zastaralosť a neaktuálnosť predstáv o vlastníctve, typických pre obdobie industriálnej spoločnosti.

Popredný americký odborník z oblasti manažmentu Peter Drucker v súvislosti s transformáciou vlastníctva v strednej a východnej Európe uvádza, že iba zmena vlastníctva bez adekvátnych zmien štruktúry, technológie a manažmentu nepostačuje na zefektívnenie neefektívnych priemyselných subjektov. Zmena technológie, nahradzovanie industriálnej technológie technológiou informačnou a následné zmeny v ekonomike, spoločnosti i celej civilizácii sú východiskom interpretácie zmien prebiehajúcich v krajinách strednej a východnej Európy po roku 1989 ako súčasti prechodu od industriálnej k informačnej spoločnosti. Táto interpretácia vychádza z globálneho civilizačného pohybu ako východiska zmien v ekonomikách jednotlivých krajín. Tento globálny civilizačný pohyb i zmeny v ekonomikách jednotlivých krajín sú prechodom k stále vyšším a dokonalejším technológiám a moderné informačné technológie umožňujú diverzifikáciu ekonomickej i spoločenskej štruktúry takisto ako i vlastníckych foriem. Determinantom civilizačného pohybu je tu technológia a nie vlastníctvo.

Ekonomika alebo ideológia ?

Ak porovnáme východiská a výsledky ekonomickej reformy v krajinách strednej a východnej Európy a v Číne alebo vo Vietname, tak potom vidíme, že zatiaľ čo východiská boli prakticky rovnaké, výsledky sú diametrálne odlišné. Hlavný architekt čínskej ekonomickej reformy Teng-Siao-Pching uskutočnil reformu tak, že podriadil ideológiu ekonomike a východisko i základnú filozofiu čínskej ekonomickej reformy stručne vyjadril v myšlienke, že nie je dôležité, či je mačka čierna alebo biela, hlavne, že chytá myši. Túto myšlienku možno interpretovať tak, že nie je dôležité, či je ekonomika kapitalistická alebo socialistická alebo aký je pomer štátneho alebo verejného a súkromného vlastníctva, ale dôležitá je výkonnosť ekonomiky. V tejto súvislosti treba tiež poukázať na skutočnosť, že čínski reformátori považovali za dôležité civilizačné premeny. Americký futuroológ Alvin Toffler v predslove k svojej knihe Posun moci uvádza, že jeho kniha Tretia vlna, v ktorej sa zaoberá prechodom od industriálnej k informačnej spoločnosti, sa stala „bibliou“ reformných intelektuálov v Číne a po knihách prejavov architekta čínskych ekonomických reforiem Teng-Siao-Pchinga najlepšie predávanou knihou v Číne a vtedajší predseda vlády, ktorým bol

v čase vydania Tretej vlny v Číne Čao-C-jang, zvolal konferenciu o tejto knihe a naliehal na tvorcov čínskej politiky, aby túto knihu študovali.

Výsledkom takéhoto pragmatického prístupu k čínskej ekonomickej reforme spolu s akceptovaním prebiehajúcich civilizačných zmien je fungujúca čínska ekonomika s rýchlym hospodárskym rastom, s rastúcou výkonnosťou a konkurencieschopnosťou čínskych podnikov, s rýchlou výmenou zastaralých technológií a neustálym rastom produktivity, s neustálym prílevom zahraničného kapitálu ako i pokračujúcim rastom životnej úrovne obyvateľstva Číny.

V krajinách strednej a východnej Európy bola naopak ekonomika podriadená ideológii, a to ideológii privatizácie. To či je vlastníctvo štátne alebo súkromné, a či je ekonomika socialistická alebo kapitalistická prevážilo nad tým, či je ekonomika výkonná alebo nie. Ak by sme parafrázovali Teng-Siao-Pchinga, tak potom môžeme konštatovať, že pre reformátorov v krajinách strednej a východnej Európy nebolo dôležité či mačka chytá myši, ale naopak, dôležité bolo, či je mačka čierna alebo biela. A ak mačka bola pred rokom 1989 čierna a myši nechytala alebo ich chytať prestala, tak ju po roku 1989 bolo treba premaľovať na bielo s tým, že po premaľovaní chytať myši určite začne. A tak po šiestich rokoch premaľovania čiernej mačky na bielo zisťujeme, že farba mačky vplyv na to, či myši chytá alebo nie, nemá. Privatizácia je fakticky dokončená, premena štátneho vlastníctva na súkromné je skoro úplne zavŕšená a výsledkom je klesajúca výkonnosť ekonomiky, zastaralá technológia, nekonkurencieschopnosť ekonomiky a produkcie, nedostatok zdrojov, narastajúca ekonomická nerovnováha, rastúci schodok obchodnej bilancie, nedostatok domáceho i zahraničného kapitálu, rastúca zločinnosť, rast sociálneho napätia i pokračujúce problémy so životnou úrovňou najmä priemerného obyvateľa. Názorným príkladom je v súčasnej dobe najmä česká ekonomika, kde sa dlho opakovaný a vykazovaný ekonomický zázrak ocitol zo dňa na deň v troskách, kde ekonomická realita po ôsmich rokoch prevážila politickú rétoriku a kde sú podniky stále málo konkurencieschopné a málo výkonné a technológia prakticky rovnako zastaralá ako pred rokom 1989. Vidíme tiež, že vlastníci sa málokedy správajú vlastnícky a finančné inštitúcie nie sú motorom ekonomiky, tak ako je to vo vyspelých priemyselných krajinách sveta. Ak sa pozrieme na súčasnú neutešenú realitu ekonomík krajín východnej a strednej Európy, tak vidíme, že ekonomika nemôže byť podriadená ideológii, či ideológiám, ale naopak ekonomika musí byť ideológiám nadriadená. Len potom môže fungovať tak ako ekonomika fungovať má.

Samoorganizácia alebo riadená zmena ?

Prechod od industriálnej k informačnej spoločnosti možno tiež interpretovať ako prechod systému, akým je spoločnosť, z jedného - nižšieho stavu do iného - vyššieho. Otvorené systémy, ktorými sa dnes v dôsledku otvárania sa jednotlivých krajín svetu, stali prakticky všetky krajiny sveta, majú prirodzenú tendenciu prechodu z nižšieho stavu do vyššieho. Tento prechod z jedného stavu systému do druhého sa prejavuje ako narastanie turbulencií, ktoré postupne transformujú celý systém. Peter Drucker nazýva takéto obdobie prechodu, ktorého sme v súčasnej dobe svedkami, turbulentnou dobou. Nová štruktúra systému sa organizuje okolo prvku, ktorý turbulencie podnietil a tým je v prípade súčasných ekonomík informačná technológia. Ekonomiky jednotlivých krajín fungujú zväčša na báze zastaralej industriálnej technológie, politikou otvárania sa svetu sa stávajú otvorenými systémami a ako otvorené systémy majú v dnešnom turbulentnom prostredí globálnej ekonomiky prirodzenú tendenciu k prechodu do vyššieho stavu teda k transformácii. Výsledkom je odlišná štruktúra ekonomiky determinovaná práve vyššou informačnou technológiou.

V prípade ekonomík krajín strednej a východnej Európy, ktoré po zrušení sa systému reálneho socializmu v roku 1989 nastúpili cestu otvárania sa svetu, to znamená, že prevláda prirodzená tendencia otvorených systémov k prechodu do vyššieho stavu. V týchto krajinách postupne zamýšľanú riadenú zmenu ekonomického a spoločenského systému nahradzuje samopohyb a samoorganizácia týchto ekonomík, prejavujúca sa v súčasnej dobe v živej podobe transformácie ekonomík v týchto krajinách. Názorne to možno vidieť na príklade rastu tieňovej ekonomiky, ktorá v pomerne krátkej dobe po otvorení sa jednotlivých ekonomík, nadobudla štruktúru a formy totožné so štruktúrou a formami tieňových ekonomík vo vyspelých priemyselných krajinách. Možno tiež odhadovať, že tieňová ekonomika je tou časťou transformujúcich sa ekonomík krajín strednej a východnej Európy, ktorá je najlepšie vybavená vysokovýkonnými modernými informačnými technológiami, ktorá dosahuje najvyššiu konkurencieschopnosť v porovnaní so svetom, a ktorá je organizovaná a štruktúrovaná na báze moderných organizačných foriem typických pre globálnu svetovú ekonomiku, napríklad formou globálnych sietí.

Neúmerný vzrast tieňovej ekonomiky, ktorá ohrozuje chod oficiálnej ekonomiky v transformujúcich sa krajinách, je spôsobený skutočnosťou, že uskutočňovaná transformácia postavená na báze zmeny vlastníctva, a reštriktívna monetárna politika fakticky znemožňujú prechod transformujúcich sa ekonomík i jednotlivých hospodárskych subjektov na moderné informačné technológie. Tým zároveň bránia reštrukturalizácii týchto ekonomík a ich reorganizácií do moderných organizačných foriem napr. na báze networkingu a následne spôsobujú nekonkurencieschopnosť, úpadok a znižovanie rozsahu oficiálnej ekonomiky v transformujúcich sa krajinách. Výsledkom je potom stále rastúca ekonomická, spoločenská i politická deštrukcia, ktorej sme dnes svedkami v krajinách strednej a východnej Európy.

Kedy prekročíme civilizačné rázcestie ?

Je iste zaujímavé, že už v roku 1966 kolektív vedcov vedený Radovanom Richtom vypracoval a zverejnil dodnes v krajinách strednej a východnej Európy neprekonanú prácu Civilizácia na rázcestí, v ktorej upozornil na potrebu a nutnosť zmeny civilizačnej trajektórie vtedajšieho Československa. Táto práca vychádzala z vtedajšieho poznania smerovania a zákonitostí civilizačného pohybu a možno iba ľutovať, že ostala dodnes nevyužitá. Dnes možno iba konštatovať, že krajiny strednej a východnej Európy dodnes civilizačné rázcestie neprekročili a dokonca po roku 1989 sa vydali z tohoto rázcestia po spiatočnej ceste a to po ceste, ktorou na toto rázcestie prišli súčasné vyspelé priemyselné krajiny sveta. Smutnou realitou je potom skutočnosť, že zatiaľ čo krajiny strednej a východnej Európy sa snažia budovať kapitalizmus ako industriálnu spoločnosť, vyspelé priemyselné krajiny sveta dnes smerujú rýchlymi tempami k modernej spoločnosti 21.storočia, ktorá kapitalizmus v jeho industriálnej podobe sotva v čom pripomína. Preto je potrebné a žiadúce, aby sa krajiny strednej a východnej Európy čo najskôr na civilizačné rázcestie vrátili a prekročili ho smerom dopredu k modernej spoločnosti 21.storočia a nie aby sa od neho vzdälovali smerom naspäť, ako to robia v súčasnej dobe.

Osem rokov je pomerne krátka doba. Osem rokov je však dosť dlhá doba na to, aby si obyvateľstvo krajín strednej a východnej Európy na základe nelichotivých až katastrofálnych výsledkov prebiehajúcej ekonomickej i spoločenskej transformácie uvedomilo, že cesta budovania kapitalizmu 19.storočia, teda kapitalizmu ako industriálnej spoločnosti je cestou neschodnou a jediná možná cesta spoločenského

pohybu je tá, ktorá vedie dopredu a nikdy nie tá, ktorá vedie dozadu. Potom aj krajiny strednej a východnej Európy možno začnú hľadať cesty do budúcnosti a začnú rozmýšľať o tom ako sa dostať na tú cestu, ktorou dnes úspešne vykračujú vyspelé priemyselné štáty sveta.

My v Európe. Ministerstvo kultúry SR, Národné osvetové centrum, Bratislava, 1997, ISBN 80-7121-143-5, 134 str.